

تمایز گذاری بین نقل‌های سلیمان دیلمی و نقل‌های فرزندش محمد از نظر اعتبارسنجی با استفاده از تحلیل‌های فهرستی و متن‌شناسی محتوایی

حسین کامکار

مقدمه

نام «سلیمان دیلمی» و پسرش «محمد بن سلیمان دیلمی» در اسناد تصنیفات حدیثی شیعه در قرن چهارم و پنجم دیده می‌شود. نام پدر سلیمان را عبدالله و زکریا^۱ ذکر کرده‌اند، ولی در اسناد کتب معمولاً از او به عنوان «سلیمان الدیلمی» بدون ذکر نام پدر یاد می‌شود.

توصیف سلیمان و پسرش

سلیمان در اصل کوفی و از قبیله بجیله است و برای تجارت به خراسان تردد داشته است. لقب «دیلمی» به جهت اشتغال او به تجارت برده بوده است، زیرا او اسرای دیلم را به کوفه می‌آورد (نجاشی، ۱۳۶۵ ش: ۱۸۲). سلیمان نقل‌های بی‌واسطه‌ای از امام صادق علیه السلام دارد، و تراش او عمدتاً از طریق پسرش محمد انتقال یافته است. این پدر و پسر در آراء رجالیان به کذب و غلو متهم شده‌اند. ابوعمرو کشی درباره سلیمان می‌نویسد: «محمد بن مسعود، قال، قال علی بن محمد: سلیمان الدیلمی من الغلاة الکبار» (۱۴۰۹، ۳۷۵) و نجاشی می‌گوید: «غمز علیه و قیل: کان غالباً کذاباً. و کذلک ابنه محمد لا یعمل بما انفردا به من الروایة» (همان: ۱۸۲) و درباره پسرش می‌گوید: «ضعیف جدا لا یعول علیه فی شیء» (همان: ۳۶۵).

^۱ نجاشی نام پدرش را عبدالله می‌داند و در کتاب ابن غضائری نام پدرش زکریا ذکر شده است. مرحوم تستری این احتمال را که با دو شخص مواجه باشیم رد می‌کند و توضیح می‌دهد که چرا احتمالی که در کتاب ابن غضائری ذکر شده ارجح است. نک: شوشتری، ۱۴۱۰، ج: ۵، ۲۶۸-۲۶۹.

کتاب‌های سلیمان و پسرش

سلیمان بنابر گفته نجاشی، کتابی داشته با موضوع «یوم و ليله» که از طریق پسرش نقل شده است، با این حال نجاشی طریق خود به این کتاب را ذکر نمی‌کند و این می‌تواند ناشی از نداشتن طریق به کتاب «یوم و ليله» و یا ناشی از عدم اهتمام نجاشی به این کتاب باشد.

اما شیخ طوسی در فهرستش از کتابی برای سلیمان یاد کرده ولی موضوع و نام کتاب مشخص نیست. با این حال او طریق به کتاب را نیز ذکر کرده است: «سلیمان الدیلمی، له کتاب. أخبرنا به ابن ابي جید (عن محمد بن الحسن بن الولید) عن محمد بن الحسن الصفار عن عباد بن سلیمان عن محمد بن سلیمان عن ابيه سلیمان الدیلمی» (طوسی، ۱۴۲۰: ۲۲۱-۲۲۲). این کتاب توسط «عباد بن سلیمان»^۲ به طبقه بعد منتقل شده است. شواهدی وجود دارد که این کتاب، اثری متفاوت با کتاب «یوم و ليله» است. نسخه عباد از تراث سلیمان در اختیار دو نفر از محدثین قم قرار گرفته است: (۱) محمد بن الحسن الصفار، و (۲) سعد بن عبدالله الاشعری. گفتنی است طریق صدوق به سلیمان دیلمی در مشیخه نیز به همین عباد بن سلیمان باز می‌گردد (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴: ۴۷۴). عباد بن سلیمان توثیق رجالی ندارد، ولی برخی با توجه به این که نام او در اسناد محمد بن احمد بن یحیی الاشعری واقع است ولی در مستثنیات ذکر نشده و نقل برخی اجلاء از او، وی را توثیق کرده‌اند (نک: استرآبادی، ۱۴۲۲، ج ۶: ۲۷۹-۲۸۰)، با این حال در درستی این استدلال تأمل وجود دارد. اما خود محمد بن سلیمان نیز صاحب تألیفی است که البته در آن از پدرش نیز نقلیاتی دارد. نجاشی طریق خود به کتاب پسر را بدین صورت ذکر کرده است:

«له کتاب. أخبرنا محمد بن محمد عن جعفر بن محمد عن علی بن الحسین عن أحمد بن محمد عن ابيه عن

محمد بن سلیمان بکتابه» (نجاشی: ۳۶۵).

اما طریق شیخ در فهرست متفاوت است:

^۲ این عباد بن سلیمان را نباید با ابوسهل عباد بن سلیمان الضمری/الضمیری المعتزلی - از متکلمین معتزله و از اصحاب هشام الفوطی - اشتباه گرفت، آن گونه که برخی مرتکب چنین اشتباهی شده‌اند. نجاشی ذیل مدخل «عبد الرحمن بن أحمد بن جبرویه» می‌نویسد: «متکلم من أصحابنا حسن التصنیف جید الکلام و علی یده رجع محمد بن عبد الله بن مملک الأصبهانی عن مذهب المعتزلة إلى القول بالإمامة و قد کلم عباد بن سلیمان و من کان فی طبقته» (نجاشی: ۲۳۶) و هم‌چنین شیخ مفید در «لجمل و النصرة» می‌نویسد: «و قال هشام الفوطی و صاحبه عباد بن سلیمان الصیمری و هذان الرجلان أيضا من أئمة المعتزلة...» (مفید، ۱۴۱۳ الف: ۶۴).

«له كتاب. أخبرنا ابن أبي جيد عن محمد بن الحسن عن الحسن بن متيل عن إبراهيم بن إسحاق النهاوندي عن محمد بن سليمان. و أخبرنا جماعة عن أبي المفضل عن ابن بطة عن أحمد بن أبي عبد الله عن محمد بن سليمان» (طوسی: ۳۸۸).

می‌توان گفت دست کم دو نسخه از کتاب محمد بن سلیمان در دست بوده است: نسخه محمد بن خالد برقی، و نسخه ابواسحاق ابراهیم بن اسحاق احمری نهاوندي. این دو نفر واسطه‌های اصلی انتقال تراث محمد بن سلیمان به نسل بعد قرار گرفتند. درباره هر دوی این‌ها گفته شده که در حدیث، ضعیف بوده‌اند (نجاشی: ۱۹ و ۳۳۵). محمد بن خالد از ضعف نقل می‌کرده و بر مراسیل اعتماد داشته است (ابن غضائری، ۱۳۶۴: ۹۳)، اما ابواسحاق نهاوندي متهم در دین هم بوده (نجاشی: ۱۹ / طوسی، ۱۴۲۰: ۱۶) و شخصا ضعیف بوده است (طوسی، ۱۳۷۳: ۴۱۴) و مذهب ارتفاع داشته و میراث حدیثی او را آمیزه‌ای از احادیث صحیح و سقیم دانسته‌اند (ابن غضائری، ۱۳۶۴: ۳۹). گفته شده که القاسم بن محمد الهمدانی – وکیل ناحیه – در سال ۲۶۹ قمری از ابواسحاق نهاوندي استماع حدیث داشته است (نجاشی: ۱۹).

غیر از محمد برقی و ابواسحاق نهاوندي، شاهد نقل مستقیم عده‌ای دیگر از کتاب محمد بن سلیمان نیز هستیم. در این بین نقلیات سهل بن زیاد الادمی از جهت کمی در تراثی که در دست ماست قابل توجه است. سهل بن زیاد نیز به گفته نجاشی ضعیف در حدیث و غیر معتمد است (نجاشی: ۱۸۵) و احمد بن محمد بن عیسی بر کذب و غلو او شهادت می‌داده و او را از قم به ری اخراج کرده (همان) و از او اظهار براءت کرده و مردم را از شنیدن از او نهی کرده است (ابن غضائری: ۶۶). شیخ طوسی نیز در فهرست او را ضعیف می‌داند (۱۴۲۰: ۲۲۸). فضل بن شاذان او را به «حماقت» توصیف کرده است (کشی: ۵۶۶) و ابن غضائری او را «فاسد الروایة و الدین» توصیف می‌کند و می‌گوید او به مجاهیل و مراسیل اعتماد داشته است (۶۶). البته شیخ طوسی در موضعی از کتاب رجالش او را توثیق کرده است (۱۳۷۳: ۳۸۷) که بعید نیست سهو قلم یا سهو در استنساخ باشد، و مرحوم خوبی این احتمال را قوی می‌داند (۱۴۱۳: ج ۹: ۳۵۶) خصوصا که ظاهراً در نسخه ابن داود از رجال شیخ نیز توثیقی در کار نبوده است. آقای خوبی هم‌چنین اشاره می‌کند که سهل بن زیاد از مستثنیات نوادر الحکمه است و صدوق و ابن نوح نیز در این مسأله تابع ابن ولید هستند. گفتنی است شیخ طوسی در استبصار نیز او را جداً تضعیف کرده و به استثنای او توسط ابن بابویه اشاره کرده است (۱۳۹۰، ج ۳: ۲۶۱) و با این امور، تردیدی در ضعف و عدم وثاقت او باقی نمی‌ماند. با این حال اگر به هر دلیلی – مثل اکثار نقل کلینی از او – قائل به وثاقت سهل

بن زیاد بشویم، در این نکته تردیدی وجود ندارد که سهل بن زیاد به ضعفا اعتماد می کرده و از آنان اخذ حدیث می نموده است.

غیر از سهل بن زیاد، افراد دیگری نیز از کتاب محمد بن سلیمان نقل مستقیم کرده اند: ابراهیم بن هاشم، الحسین بن سیف بن عمیره، محمد بن عیسی الاشعری، حسن بن علی بن سلیمان و دیگران.

محتوای نسخه عبّاد از کتاب سلیمان دیلمی

آنچه در کتاب‌های بعدی در قرن چهارم و پنجم از نسخه عبّاد بن سلیمان نقل شده است نشان‌گر محتوای کلی تراش سلیمان دیلمی و پسر اوست. در این جا به موضوع این احادیث اشاره می شود:

- بهشتی بودن نطفه امام: بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۲۲۳، رقم ۱۳.
- علم غیب فوق العاده امام: بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۲۳۱-۲۳۲، رقم ۵ و کافی، ج ۱، ص ۲۵۷، رقم ۳.
- علم امام به باطن شخص و پیش‌گویی عاقبت او: بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۹۱-۳۹۲، رقم ۳ و اختصاص، ص ۳۱۲.
- ویژگی‌های نطفه امام در رحم مادرش: بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۴۳۹، رقم ۴.
- ماهیت زلزله و نماز آن: فقیه^۳، ج ۱، ص ۵۴۳، رقم ۱۵۱۴.
- انقاق شخص پیش از موت: فقیه، ج ۴، ص ۲۴۸، رقم ۵۵۹۰.
- صدیق و فاروق بودن علی علیه السلام: امالی صدوق، ص ۲۰۶، رقم ۵.
- قضاء حاجت برادر مؤمن: ثواب الاعمال صدوق، ص ۱۴۶.
- لقاء و زیارت مؤمنین: ثواب الاعمال صدوق، ص ۱۴۶-۱۴۷.
- تفسیر تأویل‌گرای آیات سوره غاشیة: ثواب الاعمال صدوق، ص ۲۰۸-۲۰۹.
- ظهور پیغمبر صلی الله علیه و آله بر ابی بکر در دوره خلافت ابی بکر و یادآوری حق علی علیه السلام و نپذیرفتن ابوبکر: اختصاص، ص ۲۷۲-۲۷۳ و بصائر الدرجات^۴، ج ۱، ص ۲۷۸، رقم ۱۴.

^۳ با توجه به طریق صدوق در مشیخه، این نقل را از نسخه عبّاد به حساب آورده‌ایم.

^۴ این نقل در بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۲۷۸، رقم ۱۴ به این سند آمده است: «حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ سُلَيْمَانَ عَنْ عَيْثِمِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ مُعَاوِيَةَ الدُّهْنِيِّ قَالَ: دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ [الْحَدِيثُ]» که در این صورت نشان‌گر نقل از پدر عبّاد است که از او اطلاعی نداریم. ظاهراً عبّاد نقل دیگری هم از پدرش دارد در بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۶۲، رقم ۷.

- تفسیر تأویل‌گرای آیات سوره بلد: فضائل الشیعه^۵، ص ۲۶.
- تحلیل لقب رافضی و تفسیر تأویل‌گرای آیاتی از قرآن: فضائل الشیعه^۶، ص ۲۱-۲۵، رقم ۱۸.
- عجل و سامری بودن شیخین و جایگاه آن دو در آتش: ثواب الاعمال^۷، ص ۲۱۵-۲۱۶ و خصال، ج ۲، ص ۳۹۸-۳۹۹.

هم‌چنین مواردی هست که نقل عباد از محمد به سلیمان دیلمی به پدر او ختم نمی‌شود بلکه به افراد دیگری می‌رسد:

- لزوم زیارت پیغمبر برای حاجیان و شفاعت پیامبر برای آنان: علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۶۰ رقم ۷.
- مسوخیت برخی حیوانات مثل خفاش و پشه و ... : علل الشرائع^۸، ج ۲، ص ۴۸۶-۴۸۷، رقم ۳.
- علم غیب امام به عیوب باطنی شخص: بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۵۶، رقم ۷.

ممکن است این سه مورد از کتاب محمد بن سلیمان در نسخه عباد ذکر شده باشد یا سقط و تصحیفی در سند رخ داده باشد. ذکر این نکته به جاست که آنچه در این احادیث به جهت مضمونی دیده می‌شود تناسبی با عنوان کتاب «یوم و لیل» ندارد.

محتوای نقل شده از ابواسحاق نهبانندی از کتاب محمد بن سلیمان

آنچه از پدر - سلیمان الدیلمی - نقل شده است:

- حکایت عابد کم‌عقل بنی‌اسرائیل و تمثّل ملک برای او: کافی، ج ۱، ص ۱۱-۱۲، رقم ۸.
- خروج نطفه از بدن پس از مرگ که سبب جنابت و لذا وجوب غسل میّت است: کافی، ج ۳، ص ۱۶۱-۱۶۳، رقم ۱.
- خوبی شب‌های زمستان: طولانی بودن برای عبادت: امالی صدوق، ص ۲۳۷، رقم ۲ و فضائل الاشهر الثلاثه، ص ۱۱۱، رقم ۱۰۵ و معانی الاخبار، ۲۲۸.
- بطلان عبادات غیر شیعه: ثواب الاعمال، ص ۲۱۰.

^۵ البته در متن خود کتاب فضائل‌الشیعه چنین آمده است: «أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ بَنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع [الحدیث]» که بدون شک سقط دارد، اما در نقل بحارالانوار، ج ۶۵، ص ۱۴۳، رقم ۹۰ بدون سقط آمده است.

^۶ صدوق در ادامه همین نقل‌ها در «فضائل‌الشیعه» در احادیث رقم ۱۹ تا ۲۴ روایاتی می‌آورد که دقیقاً مشخص نیست از نسخه عباد است یا خیر، ولی به هر حال مرتبط با منقولات سلیمان یا پسر اوست.

^۷ ظاهراً در سند نقل ثواب الاعمال تصحیفی وجود داشته باشد به قرینه سند خصال.

^۸ نقل فوق در سند به امام رضا علیه السلام می‌رسد که اگر این درست باشد قطعا از کتاب سلیمان دیلمی نیست، با این حال از طریق عباد نقل می‌شود. ممکن است این موارد، از کتاب مستقلی باشد که عباد نگاشته است و نجاشی از آن یاد کرده است، به هر حال مسأله ابهام‌آمیز است.

- تفسیر تأویل‌گرای آیات: معانی‌الاخبار، ص ۹۴، رقم ۲.
- نماز شب: معانی‌الاخبار، ص ۳۴۲، رقم ۱ و علل الشرائع، ج ۲، ص ۲۶۳، رقم ۲ و تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۲۲، رقم ۲۳۰.
- ماهیت زلزله^۹: علل الشرائع، ج ۲، ص ۵۵۶، رقم ۷.
- رجس بودن ولدالزنا و وارد بهشت نشدن او: علل الشرائع، ج ۲، ص ۵۶۴، رقم ۲.
- تفسیر معنای رافضی و شفاعت و تفسیر تأویل‌گرای برخی آیات: اختصاص، ص ۱۰۴-۱۰۷.
- فاصله بئر و کنیف: تهذیب الاحکام، ج ۱، ص ۴۱۰، رقم ۱۱.
- دعایی برای تعقیبات نماز^{۱۰}: تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۰۹، رقم ۱۸۰.
- بیع و ربا: تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۳۳، رقم ۲۶.
- روز جمعه و ربط نام «جمعه» به ولایت اهل بیت: امالی طوسی، ص ۶۸۸، رقم ۱۴۶۱.

آن چه از غیر پدر نقل شده است:

- لزوم زیارت پیغمبر ﷺ برای حاجیان و شفاعت پیامبر برای آنان: کافی، ج ۴، ص ۵۴۸، رقم ۵ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۵، رقم ۵ و کامل‌الزیارات، ص ۱۳، رقم ۹ (نقل شده از ابراهیم بن ابی‌حجر الاسلمی).
- نکته‌ای درباره اعطاء زکات: علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۷۱، رقم ۱ (نقل شده از عبدالله بن سنان).

ملاحظه‌اسانید روایات فوق نشان می‌دهد که منقولات ابواسحاق نهماوندی از کتاب محمد بن سلیمان عمدتاً توسط دو نفر به طبقه بعد منتقل شده است: (۱) احمد بن محمد بن عبدالله بندار و (۲) محمد بن یحیی‌الاشعری، صاحب نوادر الحکمه، که هر دو از ثقات اصحاب هستند و به این ترتیب این منقولات به کتاب‌های کافی و تهذیب الاحکام راه یافته است.

گفتنی است برخی از مضامین یادشده در منقولات ابواسحاق نهماوندی با موضوع کتاب «یوم و ليله» تناسب دارد.

محتوای نقل شده از محمد بن خالد البرقی از کتاب محمد بن سلیمان

^۹ این حدیث به دو دلیل از سلیمان دیلمی نقل می‌شود: اول این که محمد بن سلیمان نقل مستقیم از امام صادق علیه السلام ندارد و دوم سند همین حدیث در فقیه.
^{۱۰} سند این حدیث ظاهراً تصحیف و سقط دارد و علی‌القاعده باید از سلیمان دیلمی نقل شده باشد.

آن چه از پدر - سلیمان دیلمی - نقل شده است:

- بیان برخی مکروهات: محاسن، ج ۱، ص ۱۰، رقم ۳۱.
- تفسیر تأویل‌گرای سوره همزه: تأویل الآيات الظاهرة، ص ۸۱۹.

آن چه از غیر پدر نقل شده است:

- تحلیل مشیت و قضاء الهی: محاسن، ج ۱، ص ۲۴۴، رقم ۲۳۷ و کافی، ج ۱، ص ۱۵۰، رقم ۱ (نقل شده از علی بن ابراهیم جعفری هاشمی).
- نهی از زیاد نوشیدن آب: محاسن، ج ۲، ص ۵۷۱، رقم ۸ (نقل شده با ارسال) و محاسن ج ۲، ص ۵۷۲، رقم ۱۲ (نقل شده از عثمان بن اشیم از معاویه بن عمار).
- چرایی تفاوت در عده طلاق و عده وفات: علل الشرائع، ج ۲، ص ۵۰۷-۵۰۸ (نقل شده از ابی الهیثم).

محتوای نقل شده از سهل بن زیاد الأدمی از کتاب محمد بن سلیمان

آن چه از پدر - سلیمان دیلمی - نقل شده است:

- تفسیر تأویل‌گرای آیات سوره بلد و جهنمی بودن غیر شیعیان: کافی، ج ۱، ص ۴۳۰-۴۳۱، رقم ۸۸.
- توصیف قبض روح مؤمن و تمثل اهل بیت برای او و تفسیر تأویل‌گرای آیات سوره فجر: کافی، ج ۳، ص ۱۲۷-۱۲۸، رقم ۲.
- تحلیل لقب رافضی و تفسیر تأویل‌گرای آیات متعددی از قرآن و انحصار رستگاری در شیعیان: کافی، ج ۸، ص ۳۳-۳۶، رقم ۶.
- قرائت خاص اهل بیت درباره آیه ۲۸ سوره جاثیه: کافی، ج ۸، ص ۵۰، رقم ۱۱.
- تفسیر تأویل‌گرای آیات سوره شمس: کافی، ج ۸، ص ۵۰، رقم ۱۲.
- تفسیر تأویل‌گرای آیات سوره غاشیه: کافی، ج ۸، ص ۵۰، رقم ۱۳.
- تفسیر تأویل‌گرای آیه ۳۸ سوره نحل: کافی، ج ۸، ص ۵۰-۵۱، رقم ۱۴.
- شباهت علی علیه السلام به عیسی علیه السلام و ترس پیامبر صلی الله علیه و آله در بیان فضائل علی علیه السلام، تفسیر تأویل‌گرای آیه ۶۰ سوره زخرف و آیه ۳۲-۳۳ انفال و ۱-۳ معارج، تحریف قرآن: کافی، ج ۸، ص ۵۷-۵۸، رقم ۱۸.

- احکام ظهار: تهذیب الاحکام، ج ۸، ص ۱۰، رقم ۲۹.

آن چه از غیر پدر نقل شده است:

- حجت بودن عقل بین خدا و بندگان: کافی، ج ۱، ص ۲۵، رقم ۲۲ (نقل شده از علی بن ابراهیم هاشمی از عبدالله بن سنان).
- توحید و نفی تشبیه و توصیف خداوند: کافی، ج ۱، ص ۱۰۳-۱۰۴، رقم ۱۲ و توحید صدوق، ص ۱۱۵، رقم ۱۴ (نقل شده از علی بن ابراهیم هاشمی از عبدالله بن سنان).
- اتمام حجت امام حسن علیه السلام با محمد حنفیه برای امامت حضرت حسین علیه السلام: کافی، ج ۱، ص ۳۰۰-۳۰۱ (نقل شده از بعضی اصحابنا از المفضل بن عمر).
- ماجرای دفن امام حسن علیه السلام و درگیری کلامی حضرت حسین علیه السلام با عائشه: کافی، ج ۱، ص ۳۰۲-۳۰۳ (نقل شده از هارون بن الجهم از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام).
- حکم قرائت نادرست قرآن: کافی، ج ۲، ص ۶۱۹، رقم ۲ (نقل شده از بعضی اصحابه عن ابی الحسن علیه السلام).
- ادب عیادت مریض: کافی، ج ۳، ص ۱۱۸، رقم ۴ (نقل شده از موسی بن القادم از رجل).
- توصیف سیره امام علی علیه السلام در قطع ید سارق: کافی، ج ۷، ص ۲۶۶، رقم ۳۱ و تهذیب الاحکام، ج ۱۰، ص ۱۲۵-۱۲۶، رقم ۱۱۹ (نقل شده از هارون بن الجهم از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام).
- برتری برخی از بنی هاشم بر تمام خلق: کافی، ج ۸، ص ۴۹-۵۰، رقم ۱۰ (نقل شده از عیثم بن اشمیم از معاویه بن عمار).
- کراهت نماز در قلنسوه سیاه: علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۴۶، رقم ۱ (نقل شده با ارسال).

تحلیل محتوایی کتاب محمد بن سلیمان

با مراجعه و امعان نظر تفصیلی در منقولات کتاب محمد بن سلیمان - که اطلاعات بسیار مختصری درباره آن ارائه شد - مشخص می‌شود که تفاوت محتوایی معناداری بین منقولات از پدر - سلیمان دیلمی - و منقولات از دیگران وجود دارد. منقولات شخص سلیمان دیلمی نوعاً - و نه در همه موارد - در حال و هوایی سیر می‌کند که تداعی ارتفاع مذهب

می‌کند، ولی در منقولاتی که از دیگران - مثل علی بن ابراهیم الهاشمی یا عبدالله بن سنان یا هارون بن الجهم - نقل می‌شود نوعاً چنین نیست.

انصراف تضعیف به پدر

بنا بر نکته یاد شده، اگر تضعیف رجالیان نسبت به سلیمان و پسرش محمد را یک تضعیف اجتهادی و با ملاحظه مضامین نقل شده از آنان بدانیم، اولاً می‌توان در اعتبار چنین تضعیفاتی تأمل نمود، زیرا اگر مبنای آراء رجالی را شهادت بدانیم، شهادت «عن حدس» اعتبار معرفتی پایینی دارد و اگر مبنای آن را رجوع به خبره بدانیم، آن‌گاه خبرویت مجتهد در معارف اسلامی می‌تواند مانع از پذیرش چنین تضعیفاتی بشود. اما گذشته از این‌ها، اگر تضعیف اجتهادی مجاز باشد، شایسته است که این تضعیف را منصرف به سلیمان دیلمی بدانیم نه پسرش محمد. دلیلی در دست نیست که تضعیفات شیخ طوسی، نجاشی، ابن غضائری و محمد بن علی بن فیروزان (در رجال کشی) ناشی از اطلاعات خاصی غیر از متن منقولات این کتاب‌ها باشد. پس اگر مبنای این بزرگان علیهم‌السلام را در تضعیف بپذیریم هم آن‌گاه باید این تضعیف را متوجه شخص سلیمان دیلمی بدانیم نه پسر او. البته پسر توثیق خاصی نیز ندارد، خصوصاً که نوعاً کسانی از کتاب او نقل می‌کنند که به آن‌ها نسبت نقل از ضعفا و ضعف در حدیث و اعتماد به مجاهیل داده شده است، افرادی چون محمد بن خالد برقی، سهل بن زیاد آدمی و ابراهیم بن اسحاق نهاوندی. مقایسه محتوایی نسخه‌های مختلف نقل شده از کتاب محمد بن سلیمان توسط این افراد نشان می‌دهد که تفاوت چندانی در فضای محتوای حاکم بر آن‌ها وجود ندارد.

بنابر آن‌چه ذکر شد، معیار پذیرش یا وازنش روایات سلیمان، مبنای اجتهادی است که شخص مجتهد در باب معارف اسلام اتخاذ می‌کند. در این موارد باید توجه داشت که

(۱) اگر حجیت خبر ثقه در اعتقادات را بپذیریم، روایاتی از این دست مصداق خبر ثقه نیستند که شرعاً ملزم به اخذ

و پذیرش آن روایات باشیم. بنابراین چنین روایاتی را نمی‌توانیم مبنا و محور تحلیل‌های اسلامی قرار بدهیم.

(۲) اگر معیار موافقت با ظهورات قرآنی را در ترجیح روایات متعارض بپذیریم، آن‌گاه در تعارض بین: الف) تراث

حدیثی متهمان به ارتفاع مذهب و ب) تراث حدیثی متهمان به تقصیر، باید ببینیم که کدام‌یک موافق ظهورات

قرآنی هستند. به نظر نگارنده، در این تعارضات ظهورات قرآنی نوعاً موافق گروه دوم است. خصوصاً اگر ترجیح

به موافقت کتاب را اماره صدق بدانیم، نه اصل تبعدی بحث. برای مثال، بسیاری از تفسیرهای تأویل‌گرایی که

از سلیمان دیلمی نقل شده - مثل تفسیر آیات سوره بلد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۴۳۰-۴۳۱، رقم ۸۸) - مخالف و ناملائم با ظهور طبیعی آیات است. طبیعتاً تکرار مواردی از این دست، موجب بی‌اعتمادی به منقولات سلیمان خواهد شد.

نتیجه و تطبیق این دیدگاه بر مسأله حاضر این است که ترائی که از سلیمان دیلمی نقل می‌شود به هیچ وجه قابل اعتماد نیست، ولی ترائی که از طریق پسر او - محمد بن سلیمان - از دیگران نقل می‌شود، به عنوان نقل ضعیف و حدیث ضعیف قابل پذیرش است. تفاوت این دو در این است که اولی این شأن را ندارد که در تراکم ظنون مساهمت کند ولی دومی شأن مساهمت در تراکم ظنون را داراست.

کتاب اختیار الایام

مطابق خبری ضعیف در امالی طوسی، سلیمان دیلمی کتابی داشته با عنوان «اختیار الایام» که از طریق پسرش سپس از طریق شخصی به نام «الحسن بن عبدالله بن مطهر» به دست طبقات بعد رسیده است (۱۴۱۴: ۲۷۶ رقم ۶۷). ظاهراً محتوای این کتاب آن است که چه روزی برای چه کاری مناسب است و مثلاً در چه ایامی سفر رفتن از جهت نحوست و مخاوف مناسب نیست. همچنین در خبری دیگر، دعا و توسلی ذکر کرده از «الحسن بن عبدالله بن مطهر» از «محمد بن سلیمان الدیلمی» از پدرش، که محتوای آن شبیه عملی است که امروزه شیعیان در شب‌های قدر انجام می‌دهند و قرآن بر می‌گذارند و اسماء ائمه علیهم‌السلام را ۱۰ مرتبه می‌خوانند (همان: ۲۹۲-۲۹۳). در روایت نخست، ادعا می‌شود که محتوای کتاب «اختیار الایام» عرضه به امام علیه‌السلام شده و راوی - ابو السری سهل بن یعقوب بن اسحاق - آن را تصحیح نموده است. با این حال، خبری از این کتاب در فهرست‌نگاری‌های امامی نیست، هرچند ممکن است آن را نام دیگر کتاب «یوم و لیل» که نجاشی از آن نام می‌برد بدانیم در هر صورت از آن‌جا که عرضه و تصحیح یاد شده ثابت نیست، و با توجه به توضیحاتی که درباره سلیمان دیلمی گذشت، نمی‌توان به این خبر - خبر دوم - عمل نمود، خصوصاً که در آن سبک توسلی خاصی - خواندن مستقیم ائمه علیهم‌السلام و مددجویی از آنان - آمده که مضمونی شاذ است و مناقشاتی درباره آن وجود دارد که بحث آن در این مقال نمی‌گنجد.

منابع

- ۱- ابن قولويه، جعفر بن محمد (۱۳۵۶). **كامل الزيارات**. نجف: دار المرتضويه.
- ۲- استرآبادى، على (۱۴۰۹). **تأويل الآيات الظاهرة فى فضائل العترة الطاهرة**. قم: مؤسسه النشر الاسلامى.
- ۳- استرآبادى، محمد بن على (۱۴۲۲). **منهج المقال فى تحقيق أحوال الرجال**. قم: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.
- ۴- برقى، احمد بن محمد (۱۳۷۱). **المحاسن**. قم: دار الكتب الاسلاميه.
- ۵- خويى، سيدابوالقاسم (۱۴۱۳). **معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواة**. بى جا: بى نام.
- ۶- شوشترى، محمدتقى (۱۴۱۰). **قاموس الرجال**. قم: مؤسسه النشر الإسلامى.
- ۷- صدوق، محمد بن على بن بابويه (۱۴۱۳). **من لا يحضره الفقيه**. قم: دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم.
- ۸- _____ (۱۳۷۶). **الامالى**. تهران: كتابچى.
- ۹- _____ (۱۴۰۶). **ثواب الاعمال و عقاب الاعمال**. قم: دار الشريف الرضى للنشر.
- ۱۰- _____ (۱۳۶۲). **الخصال**. قم: جامعه مدرسين.
- ۱۱- _____ (بى تا). **فضائل الشيعة**. تهران: اعلمى.
- ۱۲- _____ (۱۳۸۵). **علل الشرائع**. قم: كتاب فروشى دورى.
- ۱۳- _____ (۱۴۰۳). **معانى الاخبار**. قم: دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه مدرسين.
- ۱۴- صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴). **بصائر الدرجات فى فضائل آل محمد**. قم: مكتبة آية الله المرعشى النجفى.
- ۱۵- طوسى، محمد بن حسن (۱۴۲۰). **فهرست كتب الشيعة و اصولهم و اسماء المصنفين و اصحاب الأصول**. قم: مكتبة المحقق الطباطبائى.
- ۱۶- _____ (۱۳۷۳). **رجال الطوسى**. قم: مؤسسه النشر السلامى.
- ۱۷- _____ (۱۴۰۷). **تهذيب الاحكام**. تهران: دار الكتب الاسلاميه.
- ۱۸- _____ (۱۳۹۰). **الاستبصار فيما اختلف من الاخبار**. تهران: دار الكتب الاسلاميه.

۱۹- _____ (۱۴۱۴). الامالی. قم: دار الثقافة.

۲۰- کشی، محمد بن عمر (۱۴۰۹). اختیار معرفة الرجال. مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.

۲۱- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیة.

۲۲- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۲۳- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ الف). الجمل و النصره لسید العترة فی حرب البصرة. قم: کنگره شیخ مفید.

۲۴- _____ (۱۴۱۳ ب). الاختصاص. قم: المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید.

۲۵- نجاشی، احمد بن علی (۱۳۶۵ ش). رجال النجاشی. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.

تمامی ارجاعات فوق از نرم افزارهای رجال شیعه، جامع الاحادیث ۳،۵ و درایه النور ۱،۲ آورده شده اند.

با تشکر از مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.